

Pácl, Pavel

K některým empirickým zjištěním o vztazích mezi vzděláním a volným časem

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná.
1973, vol. 22, iss. G17, pp. [71]-91

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111383>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL PÁCL

K NĚKTERÝM EMPIRICKÝM ZJIŠTĚNÍM O VZTAZÍCH MEZI VZDĚLÁNÍM A VOLNÝM ČASEM

1.

Vzdělání jako faktor, který ovlivňuje trávení volného času, hraje v tomto směru nepochybně důležitou roli. Bylo by značně komplikované (a pravděpodobně sotva úspěšné), kdybychom je chtěli zcela „vypreparovat“ ze sociálního komplexu, v němž působí, a pokoušeli se nějak precizně stanovit jeho váhu; takový postup není úkolem této stati a nebyl by ostatně ani teoreticky udržitelný. Nicméně údaje o výšce dosaženého vzdělání, tak jak se běžně používají mezi ostatními socio-demografickými údaji o respondentech v empirickém výzkumu, poskytují v našich podmínkách v korelacích se strukturou volného času některé pozoruhodné a především opakující se výsledky, které si podle našeho názoru zaslouží alespoň hrubé inventarizace a určitého hlubšího zamyšlení.

Pozoruhodný je už koneckonců samotný fakt, že prakticky ve všech výzkumech volného času, prováděných v socialistických zemích, je na rozdíl od celé řady výzkumů západních¹ užíváno údaje o výšce dosaženého vzdělání jako jednoho ze základních údajů o respondentovi vůbec. Jistěže tu hraje roli i technická stránka věci; socialistický systém jednotného školství dává daleko lepší možnosti pro jednoznačnou kategorizaci těchto dat než roztržštěný a často vzájemně nesrovnatelný „ne-systém“ školství na Západě. Avšak důraz na vzdělání, který tímto způsobem ilustruje i empirická sociologie, má pochopitelně mnohem hlubší příčiny a souvisí s celkovou pozorností, kterou v našich podmínkách vzdělání věnujeme. Sociální význam vzdělání v kapitalistickém systému je snižován nejméně ve dvou základních ohledech, jmenovitě nerovností přístupu ke vzdělání a rozhodující rolí takových složek, jako je sociální postavení nebo výška příjmu.

¹ Jmenuji namátkou „klasické“ výzkumy J. Dumazediera v Annecy, uváděné v jeho díle „*Vers une civilisation du loisir?*“ (Paris 1962); novější studie K. Robertse „*Leisure*“ (London 1970) a S. R. Parkera „*The Future of Work and Leisure*“ (New York—Washington 1971) aj.

Dosažené vzdělání, samo o sobě už víceméně třídně podmíněné, tu může hrát svou roli ovlivňovatele struktury volného času až v kombinaci s ostatními třídně podmíněnými činiteli; a to je zřejmě pravý důvod, proč se celá řada západních badatelů volného času spokojuje v tomto směru se souhrnným ukazatelem „sociálního statu“ respondenta. V tomto smyslu je výška dosaženého vzdělání v socialistické společnosti činitelem mnohem „samostatnějším“.

2.

Empirické podklady pro tuto stať čerpám zejména ze tří pramenů:

1. *Šetření a využití času domácností v r. 1967*; díl 2 — Třídění podle postavení v zaměstnání a vzdělání — ČSSR. Vyd. Federální statistický úřad, Praha 1969.

2. *Sociologický výzkum města Ostravy — Výzkum volného času: II. (29) — Časový snímek a modely dnů, IV. (31) Jednotlivé oblasti aktivit volného času*. Sociologický ústav ČSAV, oddělení sociologie volného času, Praha 1967–1970.

3. *Účast na cestovním ruchu u obyvatel středních slovenských měst*. Technický popis tabulek. Laboratoř sociologického výzkumu při odd. sociologie FF UJEP pro Výzkumný ústav cestovního ruchu v Bratislavě, Brno 1973.

Všechny tři výzkumy byly provedeny zcela nezávisle; všechny se týkaly obyvatelstva staršího 15 let, avšak vztahovaly se na různé základní soubory. Nejzávažnějším z nich je výzkum první, shrnující výsledky šetření Federálního statistického úřadu; jeho 13.147 respondentů představuje reprezentativní vzorek celé československé populace. Druhý výzkum pracoval s 988 respondenty a jeho základním souborem bylo obyvatelstvo, spravované ostravským městským národním výborem. Konečně třetí výzkum vycházel z údajů o 2061 respondentech, náhodně vybraných z obyvatel šestnácti slovenských měst s větší než desetitisícovou populací (kromě Bratislavy a Košic).

Přes všechno, co bylo řečeno v úvodu, nebyla však z technického hlediska užita v těchto třech výzkumech zcela jednotná kategorizace údajů o dosaženém vzdělání. První šetření roztřídilo údaje do těchto pěti kategorií: (1) obecná škola, (2) devítiletka, (3) dvanáctiletka, (4) odborná škola a (5) vysoká škola. Taková kategorizace nebyla pro naše účely zcela vhodná. Jistým nedostatkem už byla skutečnost, že první skupina (obecná škola) v sobě částečně implicitně soustřeďovala i vliv fyzického věku, neboť zahrnovala především obyvatele, kteří ukončili své vzdělání před zavedením povinné osmileté či devítileté školní docházky, tedy starší ročníky narození. Daleko závažnější překážku však představoval fakt, že čtvrtá skupina v užití kategorizaci (odborná škola) neodlišovala absolventy dvouletých nižších odborných škol (tedy bez maturity) od absolventů čtyřletých vyšších odborných škol (tedy s maturitou); tím byla také narušena ordinalita za sebou následujících kategorií. Nezbylo nám, než údaje o původní třetí a čtvrté kategorii sloučit, takže použité výsledky z tohoto výzkumu uvádíme v naší stati v těchto pozměněných vzdělanostních skupinách: (1) obecná škola, (2) devítiletka, (3) nižší či vyšší odborná škola nebo dvanáctiletka a (4) vysoká škola.

Kolektiv pod vedením B. Filipcové, který provedl ostravský výzkum, užil rovněž pěti vzdělanostních kategorií, avšak vzhledem k původnímu šetření FSÚ poněkud

odlišných: (1) nedokončené základní vzdělání, (2) základní vzdělání, (3) nižší odborné vzdělání, (4) středoškolské vzdělání a (5) vysokoškolské vzdělání. Laboratoř použila konečně ke třetímu výzkumu šesti vzdělanostních kategorií; vycházíme totiž z názoru (který se v řadě našich šetření osvědčil), že i profesionální vyučení jakémukoli povolání je komponentou všeobecného vzdělání a že tedy nemůže být v údajích tohoto druhu opomenuto. Naše kategorie byly tedy tyto: (1) nedokončené základní vzdělání, (2) základní vzdělání + vyučení, (3) základní vzdělání + vyučení, (4) nižší odborné vzdělání, (5) středoškolské vzdělání s maturitou a (6) vysokoškolské vzdělání.

Oněvadž obě užitá kategorizace zachovávaly požadavek ordinality, nutný pro účely této stati, nebyly dodatečně nijak měněny. Pro lepší orientaci čtenáře jsme však u výsledků všech tří výzkumů zavedli ještě komparační ukazatele, vycházející z toho, že jedinou zcela shodnou vzdělanostní kategorií byla ve všech třech případech pouze skupina respondentů s vysokoškolským vzděláním; výsledkům, platícím pro tuto skupinu, jsme tedy přiřkli index 100 a k němu pak vztahovali výsledky, platné pro ostatní vzdělanostní skupiny. (Jestliže např. podle výsledků šetření FSÚ věnovali respondenti s obecnou školou sportu a tělesné výchově průměrně 7 minut týdně, respondenti s devítiletkou 22,8 min. týdně, respondenti s nižší či vyšší odbornou školou nebo dvanáctiletkou 28,1 min. týdně a respondenti s vysokou školou 37,6 min. týdně, pak činil index u první skupiny 19, u druhé 61, u třetí 75 a u čtvrté 100. Atd.)

Jestliže se bylo třeba vypořádat s nejednotností kategorizace vzdělání, před mnohem těžší problém nás postavily vlastní údaje o struktuře volného času. První totiž spočívala v tom, že výzkumy pracovaly s různými měrnými jednotkami. Tak šetření FSÚ částečně užívalo údajů, uvedených v minutách za týden, ale v některých případech také v minutách za den nebo v počtu případů za měsíc; jindy pak ještě uvádělo procento pouhého výskytu (např. 2,17 % vysokoškoláků pěstuje nějaký závodní sport) nebo procento potenciálního výskytu (např. 19 % respondentů se základním vzděláním by dalo přednost rozšíření volného času před zvýšením svého příjmu a z nich pak 2 % by tento volný čas navíc věnovalo mimo jiné také sebevzdělání). Ostravský výzkum uváděl své základní souhrnné údaje v hodinách za týden; kromě toho však také konfrontoval tzv. objektivní a subjektivní údaje (tj. údaje z časového snímku s údaji, získanými výpovědí respondenta) v nečíselné analýze. Třetí výzkum se pak spokojil s výpověďmi respondentů o výskytu nebo oblíbenosti aktivit; výpovědi byly umísťovány na pětistupňovou škálu, z níž se počítal pro jednotlivé vzdělanostní kategorie průměr. Nejednotnost těchto měrných jednotek byla pro účely této stati částečně překlenuta výšepopsaným použitím indexu 100 pro jakýkoli číselný údaj, platící pro skupinu vysokoškoláků.

Druhá totiž pak spočívala v tom, že ne všechny aktivity volného času byly všemi třemi výzkumy sledovány; i v kladném případě však často byla stejná aktivita v každém z výzkumů definována jinak anebo byla slučována či zahrnována do různých, často až protichůdných vyšších tříd. Uvedu několik příkladů. První výzkum třeba sledoval údaje o „kulturní tvorbě“ respondentů; druhý výzkum hovořil o „kulturně uměleckých aktivitách typu tvořivého a interpretačního“ (které ještě detailně dělil na šest podkategorií), zatímco třetí výzkum tyto aktivity zcela vynechal. První výzkum sledoval odděleně „závodní sport“, „rekreační sport“ a „návštěvu sportovních podniků“; druhý výzkum bral v úvahu aktivní sport vcelku, ale zahrnul ho do širší oblasti „fyzických“ aktivit, kam patřily také např. procházky, výlety, rybolov, ale i vyjíždky autem či sbírání hub, zatímco sportovní diváctví zahrnul do smíšené oblasti „hry, podívaná, sběratelství“ spolu se sportovním sázením, hrou v karty či filatelii; třetí výzkum pak odlišoval „sport provozovaný ve městě“ od „sportu provozovaného mimo město“, ale „sportovní diváctví“ sloučil s „návštěvou kina“. Nebo ještě: První a třetí výzkum sledoval odděleně sebevzdělávání respondenti, byť pod různými názvy (první: „učení, studium“; třetí: „studium jazyků, doplňování vědomostí, návštěva přednášek“), zatímco druhý výzkum na jedné straně tuto aktivitu ještě více specifikoval (sledoval zvlášť „mimoškolní aktivity vzdělávání“, „návštěvu přednášek“ a „studium či četbu odborné a populárně-vědecké literatury“), ale na druhé straně ji zahrnul do vyšší třídy „kulturně-racionálních aktivit“ spolu s „četbou denního tisku“, „sledováním televizních a rozhlasových relací“ nebo „luštěním křížovek a hádanek“ atd. Aby bylo možné dosáhnout alespoň základní komparace, bylo třeba postupovat případ od případu a rozhodovat o shodnosti či rozdílnosti zachycených aktivit podle subjektivního uvážení.

Je tedy na místě přiznat, že už pouhé porovnání výsledků tří samostatných výzkumů volného času se ukázalo po metodologické stránce značně problematické. Domnívám se však na druhé straně, že jisté záchytné body, které — jak se ukáže v dalším výkladu — může taková komparace přinést pro další výzkum, částečně ospravedlní užitý postup nebo přinejmenším poukáží na plodnost případného preciznějšího postupu naznačeným směrem.

3.

Pokusím se nejdříve o hrubou inventarizaci některých aktivit volného času, jejichž výskyt (případně obliba) s rostoucím vzděláním respondentů současně v našich podmínkách rovněž roste, nebo přesněji řečeno aktivit, jejichž výskyt (případně obliba) je nejvyšší právě u kategorie vysokoškolsky vzdělaných respondentů.

Patří sem především — a podle výsledků všech tří komparovaných výzkumů zcela nesporně — **sebevzdělávání**. Podle šetření FSÚ věnují respondenti s obecnou školou této aktivitě v průměru 2.50 min. týdně, respondenti s devítiletkou už 36.3 min. týdně, respondenti s nižší či vyšší odbornou školou nebo dvanáctiletkou 95.6 min. a respondenti s vysokou školou 222 min. týdně (a). Podle stejného výzkumu roste i prostý výskyt této aktivity (věnuje se jí 0,73 % respondentů s obecnou školou, ale plných 42,73 % respondentů-vysokoškoláků) (b) i ochota věnovat sebevzdělávání případně nově získaný volný čas (c). Ostravský výzkum neuvádí pro sebevzdělávání detailní číselné údaje; konstatuje však, že aktivita „studium, četba odborné literatury“ je typická pro lidi se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, což platí i pro aktivitu „návštěva přednášek“. Konečně třetí výzkum zjistil mezi svými respondenty, že výskyt (d) i obliba (e) aktivity „studium jazyků, doplňování vědomostí, návštěva přednášek“ rovněž se zvyšujícím se vzděláním jednoznačně stoupá.² Přepočítání na jednotný „stovkový“ index uvádí tabulka 1 (v posledním sloupci uvádíme absolutní hodnotu údaje za vysokoškoláky).

Se sebevzděláváním úzce souvisí **četba knih** (případně časopisů) vůbec, tedy nikoli jen četba odborné literatury. Také tato aktivita volného času patří do skupiny těch, jejichž výskyt či obliba s rostoucím vzděláním nesporně roste. Podle šetření FSÚ věnuje první vzdělanostní kategorie (obecná škola) četbě 135 minut týdně a čtvrtá (vysokoškoláci) 299 minut týdně (a); podobně s rostoucím vzděláním zde rostou i údaje o procentuálním výskytu této aktivity u respondentů jednotlivých vzdělanostních kategorií (b) či

² Vedle propočtů, uvedených v 2. odstavci této stati, byla pochopitelně provedena ještě celá řada výpočtů dalších, které ovšem neměly praktický metodologický dopad. Tak v případě šetření FSÚ bylo třeba slučovat údaje, uváděné zvlášť za muže a ženy, za různé skupiny podle postavení v zaměstnání a za různé dny týdne; bylo třeba propočítávat také procento výskytu, protože údaje uváděly pouze absolutní počet osob. Ve třetím výzkumu bylo nutno „převrátit“ škálové hodnocení tak, aby vyšší počet bodů odpovídal vyššímu výskytu a nikoliv obráceně, jak je to uvedeno v původním technickém popisu tabulek.

Tab. 1. Indexy údajů o sebevzdělávání

Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborná nebo 12-letka		Vysoká škola	100 =
		zákl. + ne- vyuč.	zákl. + vy- učen	nižší střed.	matu- rita		
3. výzkumu	nedok. zákl.						
a) Průměrný čas na sebevzdělávání týdně (1)	1	16		43		100	222 min.
b) Výskyt sebevzdě- lávání ve sled. týdnu (1)	2	9		27		100	42,73 %
c) Ochota věnovat sebevzdělání nově získaný čas (1)	11	22		45		100	18,95 %
d) Výpověď o výskytu sebe- vzdělávání (3)	40	42	39	47	72	100	2,74 b.
e) Výpověď o oblíbě sebevzdělávání (3)	61	57	59	62	81	100	3,03 b.

údaje o přání věnovat se jí v případě rozšíření volného času (c). Ostravský výzkum (opět bez detailnějších číselných údajů) označuje tuto aktivitu jako typickou pro středoškoláky a vysokoškoláky, zatímco pro skupinu s nedokončeným základním vzděláním jako činnost sice výrazně oblíbenou, avšak s podprůměrnou frekvencí i skutečnou realizací. Stejně tak stoupá s rostoucím vzděláním výskyt (d) i obliba (e) této aktivity u třetího výzkumu. Vyjádření v indexech ilustruje tabulka 2.

S rostoucím vzděláním roste také výskyt či obliba návštěv některých kulturních podniků. Týká se to podle šetření FSÚ **návštěvy divadel**, kde indexy měsíční frekvence činí postupně podle užitých vzdělanostních kategorií 30, 43, 75 a 100, přičemž index 100 reprezentuje u vysokoškoláků průměr 0,77 návštěv měsíčně na respondenta, a dále podle téhož výzkumu **návštěvy koncertů**, kde index 100 reprezentuje u vysokoškoláků průměr 0,30 návštěv měsíčně. Ostravský výzkum charakterizuje návštěvu divadel jako typickou pro středoškoláky a vysokoškoláky, jako sice oblíbenou, ale podprůměrně frekventovanou aktivitu u respondentů se základním a nižším odborným vzděláním a konečně jako zcela lhostejnou aktivitu pro respondenty s nedokončeným základním vzděláním; koncerty vážné hudby jsou tu pak označeny jako typická aktivita vysokoškoláků, jako sice oblíbená, ale podprůměrně frekventovaná aktivita středoškoláků a jako lhostejná aktivita pro ostatní vzdělanostní kategorie. Třetí výzkum v zásadě potvrdil výsledky prvního šetření.

Zdá se, že do skupiny těch aktivit volného času, jejichž výskyt či obliba

Tab. 2. Indexy údajů o četbě

Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborná nebo 12-letka		Vysoká škola	100 =
		zákl. + ne- vyuč.	zákl. + vy- učen	nižší střed.	matu- rita		
3. výzkumu	nedok. zákl.						
a) Průměrný čas na četbu týdně (1)	45	51		68		100	299 min.
b) Výskyt četby ve sledov. týdnu (1)	55	60		78		100	51,04 %*
c) Ochota věnovat četbě nově získaný čas (1)	43	48		76		100	24,21 %*
d) Výpověď o vý- skytu četby (3)	79	83	83	89	96	100	3,28 b.
e) Výpověď o oblíbě četby (3)	83	87	88	96	96	100	3,46 b.

* Týká se jen odborné literatury

rostou s rostoucím vzděláním, lze zařadit také **aktivní kulturně-uměleckou činnost**. Podle šetření FSÚ se této aktivitě ve svém volném čase věnuje 0,61 % respondentů s obecnou školou, ale už 5,07 % respondentů s nižší či vyšší střední odbornou školou nebo s dvanáctiletkou a 12,17 % respondentů s vysokoškolským vzděláním (příslušné indexy 5, 27, 42 a 100) a podobně také stoupá přání věnovat se této aktivitě v případně nově získaném volném čase. Druhý výzkum těmto výsledkům částečně odporuje, když nachází maximum času, věnovaného této aktivitě, u maturantů (0,2 hod. týdně); připouští se zde ovšem možnost zkreslení výpočtů vinou minimálního výskytu této aktivity. Třetí výzkum tvůrčí kulturně-uměleckou činnost svých respondentů, jak už jsme řekli, vůbec nesledoval.³

Jestliže právě uvedenou aktivitu lze zařadit do námi probírané skupiny s jistou výhradou, zcela nepochybně sem patří celý komplex jiných aktivit, které lze souhrnně nazvat jako **sport a pobyt v přírodě**. B. Filipcová v ostravském výzkumu označila tento komplex jednodušeji jako aktivity fyzické a zařadila do nich jednak výlety, turistiku (i na kole, motocyklu či autem), trampování a pobyt v přírodě, jednak jakýkoliv druh aktivně provozovaného sportu (včetně chytání ryb a lovu). Podle jejich výsledků věnoval průměrný respondent v Ostravě, pokud nedokončil základní vzdělání, fy-

³ Zařazení vlastní kulturně-umělecké činnosti mezi ty aktivity volného času, jejich výskyt či obliba rostou s rostoucím vzděláním respondentů, však podporují výsledky jiného výzkumu, provedeného Laboratoří sociologického výzkumu. Viz: *Využití volných sobot v pěti vybraných obcích okresu Blansko*, Závěrečná zpráva, Brno 1970.

Tab. 3. Indexy údajů o sportu a pobytu v přírodě

Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborné nebo 12-letka		Vysoká škola	100 =
		základní vzdělání		nižší střední	matu- rita		
		zákl. + ne- vyuč.	zákl. + vy- učení				
a) Průměrný čas na fyzické aktivity týdně (2)	56	84		96	86	100	5,00 hod.
b) Průměrný čas na sport a tělovýchovu týdně (1)	19	61		75		100	37,6 min.
c) Výskyt závod. sportu ve sledov. týdnu (1)	6	81		95		100	2,17 %
d) Výskyt rekr. sportu ve sledov. týdnu (1)	2	26		52		100	10,09 %
e) Výpověď o výskytu sportování ve městě (3)	69	80	80	65	91	100	1,48 b.
f) Výpověď o oblíbené sportování ve městě (3)	72	77	85	73	91	100	2,33 b.
g) Výpověď o výskytu sportu mimo město (3)	63	67	79	59	91	100	1,53 b.
h) Výpověď o oblíbené sportu mimo město (3)	74	70	83	71	92	100	2,42 b.
i) Výskyt výletů ve sledov. týdnu (1)	17	53		75		100	16,62 %
j) Výpověď o výskytu procházek (3)	89	90	95	97	99	100	2,79 b.
k) Výpověď o oblíbené procházek (3)	89	89	92	93	95	100	3,39 b.
l) Výpověď o výskytu výletů (3)	73	77	88	84	97	100	2,31 b.
m) Výpověď o oblíbené výletů (3)	86	84	91	92	97	100	3,05 b.

zickým aktivitám týdně 2.8 hodiny, zatímco vysokoškolák v průměru rovných 5 hodin týdně (a).

Zbylé dva výzkumy komplex těchto aktivit rozdělovaly na jednotlivé jednoznačnější činnosti. Podle šetření FSÚ věnovali lidé s obecnou školou sportu a tělovýchově (kromě sportovního diváctví) 7 minut týdně, kdežto vysokoškoláci 37.6 min. týdně (b); podobně stoupala frekvence závodního sportu (c) i rekreačního sportu (d). Totéž lze konstatovat nad výsledky třetího výzkumu, týkajícími se výskytu (e) a oblíbenosti (f) sportu, provozovaného ve městě, i výskytu (g) a oblíbenosti (h) sportu, provozovaného mimo město. Podle šetření FSÚ rostl se zvyšujícím se vzděláním také výskyt výletů a cestování (i), podle třetího výzkumu pak jak výskyt a oblíbenost procházek (j, k), tak výskyt a oblíbenost delších výletů (l, m). V přehledu uvádí tyto údaje tabulka 3.

Bez zajímavosti, zejména ne pro náš další výklad, není ani detailnější výskyt sportovní činnosti podle jednotlivých disciplín, jak je sledoval ovšem pouze první výzkum. Ze sedmi konkrétně jmenovaných sportů jich pět patřilo do námi probírané skupiny, tedy mezi aktivity, jejichž výskyt rostl spolu s rostoucím vzděláním. Uvádíme opět tabulku indexů, přičemž znovu za posledním údajem, platným pro vysokoškoláky, prezentujeme příslušné absolutní procento výskytu u této vzdělanostní kategorie.

Tab. 4. Indexy údajů o jednotlivých sportech

Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka	Nižší či vyšší odborná nebo 12-letka	Vysoká škola	100 =
Lehká atletika	0	32	80	100	0,296 %
Lýžování	0	10	33	100	8,302 %
Plavání	2	15	50	100	6,528 %
Gymnastika	8	30	87	100	1,484 %
Volejbal	3	18	38	100	4,154 %
Fotbal	41	178	157	100	0,890 %
Hokej	5	109	80	100	0,296 %

Další aktivitu, patřící podle všech tří excerpovaných výzkumů do skupiny těch, jejichž výskyt či oblíbenost rostou se zvyšujícím se vzděláním respondentů, můžeme označit jako **veřejnou činnost**, i když ji každý výzkum jednotlivě definoval poněkud jinak. Šetření FSÚ hovořilo přímo o veřejné činnosti (a) nebo o čase věnovaném na funkce (b); ostravský výzkum sledoval celkově „společensko-formální aktivity, v nichž se uplatňuje potřeba člověka organizovat se z hlediska realizace určitých cílů“ (c); konečně výzkum, provedený Laboratoří, sledoval výskyt (d) a oblíbenost (e) „práce ve společenských a zájmových organizacích, veřejné činnosti a neplacených brigád“. Indexové vyjádření těchto údajů uvádí tabulka 5.

Pouze s rezervou můžeme konečně do skupiny aktivit, jejichž výskyt či oblíbenost roste zároveň s rostoucím vzděláním, zařadit ještě **pěstování ně-**

Tab. 5. Indexy údajů o veřejné činnosti

Vzdělanostní kategorie z 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborná nebo 12-letka		Vysoká škola	100 =
		základní vzdělání		nižší střední	matura		
		zákl. + nevyuč.	zákl. + vyučen				
2. výzkumu	nedokončené základní						
3. výzkumu							
a) Čas na veřejnou činnost týdně (1)	28	40		57		100	108 min.
b) Čas na funkce denně (1)	17	32		57		100	9,21 min.
c) Čas na společensko-formální aktivity týdně (3)	22	50		44	50	100	1,8 hod.
d) Výpověď o výskytu práce ve společ. a zájm. organizacích (3)	66	72	78	78	86	100	2,21 b.
e) Výpověď o oblíbené téže aktivity (3)	85	86	95	95	93	100	2,46 b.

jakého koníčka. Tuto opatrnost si vyžaduje jednak fakt, že čas, věnovaný nějakému koníčku, sledoval pouze jediný z probíraných výzkumů, jednak však i skutečnost, že neznáme přesněji, v jakém smyslu byl tento koníček blíže definován. Nicméně tedy v šetření FSÚ se k nějakému koníčku hlásilo 15 % respondentů s obecnou školou, ale 45 % vysokoškoláků; čas, věnovaný koníčku denně, představoval pro první vzdělanostní kategorii v průměru 7.5 minuty a pro poslední 18.4 minuty.

4.

Výčet aktivit volného času, jejichž korelace s výškou vzdělání má opačný trend, tedy těch, jejichž výskyt (případně oblíba) s rostoucím vzděláním respondentů klesá nebo je alespoň u kategorie vysokoškolsky vzdělaných respondentů výrazně nejnižší, bude proti předešlé skupině poměrně stručný. Probírané výzkumy odhalují vlastně jen jedinou aktivitu volného času, kterou bychom do této skupiny mohli bezvýhradně zařadit; je to **pasivní odpočinek.**

Údaje, které jsou k dispozici, jsou ovšem velmi výmluvné. Tak podle prvního výzkumu, tedy šetření FSÚ, věnuje každý respondent s obecnou

školou této „aktivitě“ průměrně celých 160 minut týdně; respondent s devítiletkou 85 minut, ale respondent s vysokou školou jen 68 minut. Ještě větší diference signalizuje ostravský výzkum; podle něj klesá počet hodin, věnovaných týdně pasivnímu odpočinku, z 7,1 u respondentů s nedokončeným základním vzděláním na 1,7 hodiny u vysokoškoláků. Mírněji klesající trend zaznamenal pro pasivní odpočinek výzkum třetí.

S jistou dávkou skepse lze také prohlásit, že s rostoucím vzděláním klesá rovněž výskyt **návštěvy hostinců a hospod** ve volném čase. Podle šetření FSÚ činí průměrný čas, trávený tímto způsobem, u osob s obecnou školou 35 minut týdně, kdežto u respondentů-vysokoškoláků 21 minut. Druhý výzkum relevantní data neposkytuje; třetí výzkum sice jak u výskytu, tak u oblíbenosti této volnočasové aktivity v zásadě potvrzuje klesající trend, avšak s tím, že minima dosahuje index ve čtvrté vzdělanostní kategorii, použité v šetření, totiž u respondentů s nižším odborným vzděláním. Poněkud v rozporu s těmito údaji je ovšem další zjištění z šetření FSÚ, podle něhož na respondenta s obecnou školou připadne měsíčně v průměru 0,806 návštěv hostinců a hospod, na středoškoláka 0,629 návštěv, ale na respondenta-vysokoškoláka 0,700 návštěv; znamenalo by to, že průměrný vysokoškolák navštíví podobné pohostinské podniky sice o něco častěji, než průměrný středoškolák, ovšem celkově — podle prvního údaje — v nich tráví kratší dobu.

Stojí konečně za to na tomto místě připomenout, že už jednou vzpomenutý výzkum „Využití volných sobot v pěti vybraných obcích okresu Blansko“, provedený v r. 1970, naznačil ještě existenci další aktivity, která se pravděpodobně dá do probírané skupiny zařadit. Je to provádění církevních úkonů, konkrétněji nedělní dopolední **návštěva kostela**, pokud ovšem lze tuto aktivitu vůbec považovat za aktivitu volného času. V citovaném výzkumu se zjistil nejvyšší výskyt návštěv mezi respondenty se základním vzděláním; odtud s rostoucím vzděláním četnost návštěv klesala. Závěrečná zpráva však zároveň upozorňovala na to, že za základ pro třídění druhého stupně tu sloužil poměrně málo četný podsoubor.

5.

Jakkoli je teoreticky možné uvažovat ještě o několika dalších modelových způsobech, jimiž by mohlo rostoucí vzdělání respondentů ovlivňovat výskyt či oblíbenost jednotlivých aktivit volného času, prakticky se ukázalo, že všechny zbývající aktivity, o nichž máme z empirických výzkumů z tohoto hlediska dostatek informací, je možné shrnout už jen do jediné skupiny. Charakteristickým rysem takových aktivit je jejich relativně slabší výskyt nebo oblíbenost na začátku a na konci vzdělanostní škály, zatímco maxima výskytu či oblíbenosti je dosahováno v některé ze středních vzdělanostních kategorií. V ideálním případě by se průběh takové závislosti dal zobrazit křivkou, podobnou křivce Gaussově.

Typickým příkladem je v tomto směru **sledování masových komunikač-**

ních prostředků, zejména pak rozhlasu a televize. Je to aktivita volného času, jejíž výskyt je ve všech vzdělanostních kategoriích enormně vysoký; nicméně zároveň s tímto zjištěním všechny tři probírané výzkumy jasně ukazují, že tu při vzájemném srovnání vzdělanostních kategorií existují charakteristické rozdíly. Tak podle šetření FSÚ věnuje v průměru respondent s obecnou školou sledování rozhlasu a televize 470 minut za týden; respondent s devítiletkou 549 minut, respondent s nižší či vyšší odbornou školou nebo dvanáctiletkou 508 minut a respondent-vysokoškolák 497 minut týdně (a). Podobně dosahuje svého maxima ve druhé vzdělanostní kategorii i prostý výskyt této aktivity, jak je rovněž z šetření FSÚ zřejmé (b). Ostravský výzkum označuje sledování televize za typickou aktivitu pro respondenty s nedokončeným i dokončeným základním vzděláním; pro ostatní vzdělanostní kategorie je zde konstatována relativně nižší frekvence. Konečně třetí výzkum (který aktivitu označuje jako „sledování televize, rozhlasu, čtení novin a časopisů“) nalézá maximum výskytu (c) i oblíbenosti (d) činnosti u respondentů s dokončeným základním vzděláním a zároveň vyučených. V indexovém vyjádření vypadají údaje takto:

Tab. 6. Indexy údajů o sledování sdělovacích prostředků

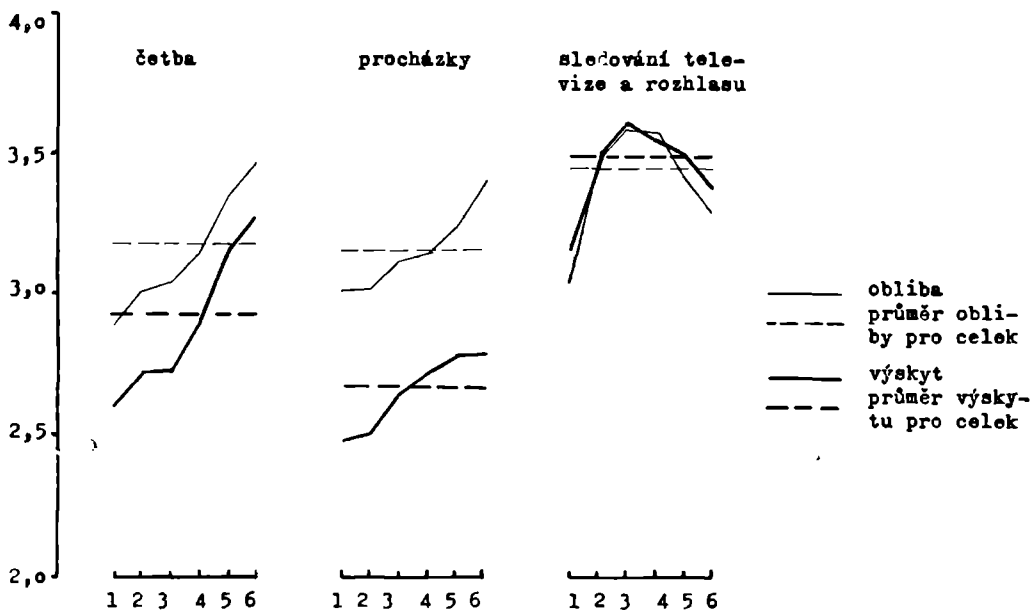
Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborná nebo 12letka		Vysoká škola	100 =
		zákl. + ne- vyuč.	zákl. + vy- učen	nižší střed.	matu- rita		
3. výzkumu	nedok. zákl.						
a) Čas na rozhlas a televizi týdně (1)	94	110		102		100	497 min.
b) Výskyt sledování rozhlasu a televize ve sled. týdně (1)	127	130		121		100	52,52 %
c) Výpověď o vý- skytu sledování hrom. sděl. prostředků (3)	93	102	106	105	104	100	3,38 b.
d) Výpověď o oblíben- těže aktivity (3)	92	105	109	109	104	100	3,35 b.

Za poznámku stojí u této příležitosti ještě jeden moment. Údaje šetření FSÚ – vedle těch, které jsme právě citovali – ukázaly, že v případě rozšíření volného času by jej relativně nízké procento respondentů věnovalo právě této aktivitě. Mnohem více byl zde z tohoto hlediska prezentován např. zájem o rozšíření volného času k výletům, procházkám, návštěvě kulturních podniků nebo četbě krásné literatury. Ještě názorněji stejnou skutečnost ilustroval třetí výzkum. Jak už bylo řečeno, sledovali jsme v něm jak výskyt, tak oblíbenost jednotlivých aktivit na pětistupňových šká-

lách. Výpočty průměrů podle užitých vzdělanostních kategorií vykazovaly při vzájemném srovnání výskytu a obliby pravidelně vždy bodový rozdíl ve prospěch obliby, i když v některých případech nižší a v některých vyšší.

GRAF č. 1:

Výskyt a obliba některých aktivit volného času v závislosti na vzdělání.

Svislá osa: Průměr bodů na pětistupňové škále

Vodorovná osa: Vzdělanostní kategorie (1 - nedokončené základní vzdělání, 2 - dokončené základní vzdělání + nevyučení, 3 - dokončené základní vzdělání + vyučení, 4 - nižší střední vzdělání, 5 - maturita, 6 - vysoká škola)

(Podle "Výzkumu cestovního ruchu u obyvatel středních slovenských měst".)

Jinými slovy tedy obliba každé aktivity vždy dosahovala vyššího průměrného počtu bodů než její výskyt, což znamená, že přání vykonávat tu kterou aktivitu volného času bylo vždy vyšší než její skutečná realizace. Jedinou výjimku zde tvořilo právě sledování hromadných sdělovacích pro-

středků; u něho byl průměr výskytu o něco málo **vyšší** než průměr oblíbenosti. Dá se ještě jinými slovy říci, že u této aktivity „nabídka“ v zásadě saturovala „poptávku“, alespoň v kvantitativním smyslu. Velmi srozumitelně toto zjištění dokládá **graf č. 1**, který zachycuje i promítnutí průměrných hodnot z hlediska jednotlivých vzdělanostních kategorií.

Vrátím se však ještě k výčtu těch aktivit volného času, které dosahují maxima svého výskytu či oblíbenosti v některé ze středních vzdělanostních kategorií. Se sledováním televize a rozhlasu úzce souvisí **návštěva biografu či vůbec kulturně-zábavních podniků** (opereta, cirkus, varieté), ale také **návštěva sportovních podniků** a případně i **společenský tanec**. Podle šetření FSÚ připadá na průměrného respondenta s obecnou školou 0,49 návštěv biografu měsíčně; u respondentů s devítiletou školou je to už 1,24 návštěv, u absolventů nižší či vyšší odborné školy nebo dvanáctiletky 1,82 návštěv a u respondenta-vysokoškola 1,53 návštěv měsíčně (a). Podobně podle stejného výzkumu dosahuje u respondentů s nižším či vyšším středním vzděláním svého maxima čas, věnovaný týdně na návštěvu kulturně-zábavních podniků vcelku (včetně biografu) (b). Respondenti této vzdělanostní kategorie vedou i co do času, věnovaného týdně návštěvě sportovních podniků (c), a konečně i co do času, věnovaného týdně tanci (d). Indexové vyjádření vypadá následovně:

Tab. 7. Indexy údajů o návštěvě biografu, kulturně-zábavních podniků, sportovních podniků a tanečních zábav

Vzdělanostní kategorie I. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka	Nižší či vyšší odborná nebo 12-letka	Vysoká škola	100 =
a) Měsíční frekvence návštěv kina	32	81	119	100	1,53 návš.
b) Čas na návštěvu kul- turně-zábavních podniků týdně	38	79	111	100	52 min.
c) Čas na návštěvu sport. podniků týdně	78	115	126	100	7,9 min.
d) Čas na tanec týdně	60	141	190	100	8,6 min.

Ostravský výzkum i výzkum provedený ve slovenských městech tyto výsledky v zásadě potvrzuje.

Další komplex aktivit, která můžeme vcelku bez problému zařadit do probírané skupiny i přes různé definice, užité v jednotlivých výzkumech, jsou **neformální společenské styky**. Vyjdeme tentokrát z ostravského výzkumu, který chápal tento pojem nejšířejí a zahrnul pod něj např. návštěvy příbuzných, přátel, známých a sousedů, ale také už probíraný tanec a společenskou zábavu či návštěvu hostinců, kaváren a vináren. Vcelku podle jeho výsledků věnoval respondent s nedokončeným základním vzděláním neformálním společenským aktivitám v průměru 8,4 hodiny týdně; pak

s růstem vzdělání příslušný rozsah času postupně stoupal až ke skupině maturantů (9.9 hod. týdně), avšak u vysokoškoláků opět poměrně prudce poklesl na 8.6 hodiny týdně. Šetření FSÚ neformálním společenským stykům kromě tance a návštěvy pohostinství nevěnovalo pozornost; třetí výzkum pak sledoval mj. výskyt a oblibu aktivity „návštěvy příbuzných“, jejíž indexy rovněž vykazují maxima ve středních vzdělanostních kategoriích.

Pozornost k sobě konečně poutá také komplex, který ostravský výzkum nazval **manuální aktivity**, v nichž se uplatňuje především manuálně-řemeslná dovednost člověka. Vcelku podle stejného výzkumu věnoval v průměru respondent s nedokončeným základním vzděláním tomuto komplexu 2.7 hod. týdně, respondent s dokončeným základním vzděláním už 3.2 hod. týdně, načež pak čas s rostoucím vzděláním klesal až na 0,9 hodiny týdně u respondentů-vysokoškoláků (a). Šetření FSÚ hovořilo o „kutilství“; podle něho skýtá podobný obraz jak prostý výskyt této aktivity u příslušníků jednotlivých vzdělanostních kategorií (b), tak i srovnání podílu těch, kteří by chtěli kutilství věnovat alespoň část případně nově získaného vol-

Tab. 8. Indexy údajů o manuálních aktivitách

Vzdělanostní kategorie 1. výzkumu	Obecná škola	Devítiletka		Nižší či vyšší odborná nebo 12letka		Vysoká škola	100 =
		základní vzdělání		nižší střední	matu- rita		
2. výzkumu	nedokon- čené základní	zákl. + ne- vyuč.	zákl. + vy- učen				
3. výzkumu							
a) Čas na manuální aktivity týdně (2)	300	355		267	267	100	0,9 hod.
b) Výskyt kutilství ve sledov. týdnu (1)	139	166		129		100	6,23 %
c) Ochota věnovat kutilství nově získaný čas (1)	405	436		235		100	1,05 %
d) Výpověď o vý- skytu zahrádka- ření, drobných oprav apod. (3)	112	113	124	134	113	100	1,60 b.
e) Výpověď o vý- skytu práce mimo zaměst. (3)	100	124	139	140	117	100	0,98 b.
f) Výpověď o vý- skytu žen. ručních prací (3)	115	142	189	131	131	100	1,50 b.

ného času (c). Výzkum provedený na Slovensku konečně sledoval „zahrádkářství, chovatelství, provádění drobných úprav a oprav“, což lze opět zkráceně shrnout pod pojem kutilství; její výskyt (d) byl v závislosti na vzdělání v podstatě stejný, jako výskyt další aktivity, sledované tímto výzkumem, totiž „různé práce mimo zaměstnání, jako výpomoc při stavbách, řemeslnická činnost atd.“ (e). Do komplexu manuálních aktivit se kromě toho zřejmě dají zahrnout i **ženské ruční práce**, tedy pletení, háčkování a podobně; jediné číselné údaje o této aktivitě nám poskytl opět třetí výzkum, jehož indexy (f) se od ostatních, jmenovaných v této souvislosti, rovněž nijak zásadně neliší. Indexy všech uvedených údajů dávají v souhrnu obraz, zachycený tabulkou 8.

6.

Jestliže si prohlédneme výčet aktivit, jejichž výskyt či obliba stoupá zároveň s rostoucím vzděláním respondentů, nalezneme velmi jednoduše jejich společného jmenovatele. Jsou to aktivity, které plní nejdůležitější funkci volného času — napomáhají totiž všestrannému rozvoji člověka. Ne náhodou jsem při jejich výčtu postavil na první místo sebevzdělávání, i když rozsah jeho skutečného výskytu zatím ještě zdaleka nedosahuje masového rozsahu výskytu mnoha jiných aktivit volného času.⁴ Výskyt sebevzdělávání však stoupá v závislosti na růstu už dosaženého vzdělání respondentů nesporně nejprogresivněji. Jedním z nejpozoruhodnějších rysů dosaženého vzdělání je právě skutečnost, že způsobuje jakousi „řetězovou reakci“ ve svém vlastním výskytu, že s rostoucím vzděláním roste zároveň potřeba člověka po dalších vědomostech. R. Richta o tom říká: „Existuje jistá mez (vzdělání), která dává poznatky a zároveň kultivuje člověka tak, aby byl celý život schopný získávat další ... Jednotu je třeba hledat ve vnitřní ucelenosti každého jednotlivce: vychovat z každého člověka vychovatele sebe sama, učinit z objektu výchovy subjekt vlastní výchovy, z člověka vychovávaného člověka vychovávajícího se, z výchovy sebevýchovu.“⁵

Tento kvalitativní práh vzdělání leží pochopitelně poměrně vysoko; avšak zprostředkující důsledky vzdělání se objevují už dříve, mimo jiné právě v jeho ovlivňování volného času. Vzdělání vyvolává bohatší zájmy ve volném čase a zároveň s nimi potřebu jejich naplnění, pomáhá člověku rozpoznat a uvědomit si vlastní schopnosti, obrací jeho pozornost k vlastní osobě. Vzdělání funguje v neposlední řadě také jako určitý orientátor a filtr při výběru různých nabídek a možností ve sféře volného času. Z tohoto

⁴ Mezi sedmnácti sledovanými aktivitami volného času ve výzkumu „Účast na cestovním ruchu u obyvatel středních slovenských měst“ zaujalo sebevzdělávání co do výskytu s 1,58 body až třinácté místo; totéž místo zaujalo s 2,14 body co do obliby. Pro srovnání — první místo zaujalo v obou případech sledování hromadných sdělovacích prostředků s 3,48 body (výskyt) a 3,45 body (obliba). Mezi respondenty s vysokoškolským vzděláním však už bylo sebevzdělávání na pátém místě ve výskytu a na sedmém místě v oblibě.

⁵ Richta R. a kol.: *Civilizace na rozcestí*. Svoboda, Praha 1967, str. 85–86.

hlediska tedy zcela zákonně patří mezi aktivity volného času, jejichž výskyt s rostoucím vzděláním roste, aktivní kulturně-umělecká činnost, ale na druhé straně také věnování se různým koníčkům. Proto v této skupině aktivit nalézáme vedle sebe návštěvy divadel či koncertů, ale zároveň i procházky a pobyt v přírodě vůbec.

Chtěl bych podtrhnout v této souvislosti dvě okolnosti. Především je to skutečnost, že rozvoj člověka, kterému vzdělání napomáhá, je svým způsobem komplexní nebo alespoň komplexnější než v minulosti; že ona pozornost k vlastní osobě, o níž jsem hovořil, je pozorností jak k duševní, tak fyzické složce jednotlivce. Ještě před několika desetiletími existoval určitý tradiční rozpor mezi kulturními aktivitami v užším slova smyslu a aktivitami sportovními; dnes obojí druh aktivit, jak je z prezentovaných výsledků zřejmé, roste ve svém rozsahu i oblibě **společně** s růstem vzdělání, i když ještě absolutní rozsah prvních značně převyšuje rozsah druhých.⁶

Ještě závažnější poznatek však spatřuji ve skutečnosti, že rozvoj osobnosti prostřednictvím vzdělání nevede k nějaké sociální izolaci jedince, nýbrž že jeho součástí je i růst sociální participace, zájmu o veřejné záležitosti. Lze to pokládat i za důkaz toho, že vzdělání v socialistické společnosti v sobě nese vedle odborných prvků i prvky politickovýchovné, které se projevují také tímto způsobem.

Jestliže bylo možné jednoznačně určit funkci volného času, kterou naplňují bez výjimky všechny aktivity, jejichž výskyt či obliba stoupá spolu s rostoucím vzděláním, pak stojíme v poněkud složitější situaci před výčtem aktivit s opačným trendem. Identifikovali jsme jich v této skupině velmi málo; patřil sem bezvýhradně pouze pasivní odpočinek (který samozřejmě všechny výzkumy odlišují od prostého spánku jako fyziologické potřeby) a s většími či menšími výhradami ještě návštěva hostinců a návštěva kostela. Domníváme se, že tu jde jednak o aktivity, plnící nejpůvodnější a zároveň nejjednodušší funkci volného času, totiž reprodukci fyzických sil člověka, jednak však částečně i o aktivity disfunkční, tedy ve svých důsledcích rozvoji člověka škodlivé. V obou případech je pak jejich pokles, úměrný růstu vzdělání, pochopitelný. Vzdělání jednak vede k poznání disfunkčnosti těchto aktivit, jednak — jak už bylo řečeno — obohacuje člověka o nové zájmy ve volném čase a je tak v příkrém rozporu s nudou, již je pasivní odpočinek alespoň dílčím výrazem. Nelze samozřejmě zapomenout ani na zprostředkující vliv vzdělání; s jeho růstem totiž obecně ubývá také fyzické namáhavosti zastávané profese, takže potřeba reprodukce fyzických sil poměrně prudce klesá.

Svým způsobem nejzajímavější skupinou aktivit jsou konečně ty, které maxima svého výskytu či obliby dosahují v některé ze středních vzdělanostních kategorií. Pouze velmi zhruba se dá říci, že jsou to aktivity, které naplňují třetí ze základních funkcí volného času, tedy funkci rekreační. Není to ovšem konstatování přesné, protože rekreační funkci plní nesporně

⁶ Ve výzkumu obyvatel středních slovenských měst zaujímal např. návštěva divadel či koncertů ze sedmácti sledovaných aktivit u respondentů s nedokončeným základním vzděláním dvanácté místo a sport, provozovaný mimo město, místo poslední; u vysokoškoláků však návštěva divadla byla už osmá a sport třináctý.

z velké části i aktivity, které jsme zařadili do první skupiny; ty však ji zároveň výrazným způsobem přesahují. Na druhé straně nelze upřít, že také některé aktivity této třetí skupiny – mám na mysli např. sledování hromadných sdělovacích prostředků – plní z velké části i funkci rozvoje lidské osobnosti. Přesnější snad bude představit si tři základní funkce volného času na jedné škále, přičemž jeden její pól tvoří funkce prosté reprodukce fyzických sil člověka, druhý pól pak funkce rozvoje lidské osobnosti (který ovšem v marxistickém smyslu ve svých důsledcích ústí do překonávání rozdílu mezi volným časem a prací); aktivity probírané třetí skupiny pak na této škále zaujímají místo mezi oběma póly, přičemž některé z nich se spíše blíží pólu jednomu, jiné pólu druhému.

Aktivity třetí skupiny lze však charakterizovat i pomocí jiného hlediska. Jsou to totiž téměř vesměs činnosti, typické svým vysokým absolutním výskytem či oblibou. Ze sedmnácti sledovaných aktivit ve výzkumu slovenských měst bylo co do výskytu i obliby sledování hromadných sdělovacích prostředků, jak už jsme řekli, na prvním místě, návštěva kina a sportovních podniků na místě pátém atd.; v absolutním vyjádření podle šetření FSÚ věnuje respondent bez rozdílu vzdělání televizi a rozhlasu průměrně cca 521 minut týdně, kulturně-zábavním podnikům (včetně kina) 46 minut, sportovním podnikům (rozumí se pasivní divácká účast) 9 minut, tanečním zábavám 13 minut týdně. Lze tedy hovořit o masovém výskytu těchto aktivit, o jejich masové popularitě, již ovšem odpovídá i masová nabídka (v socialistické společnosti ovšem z velké části kvalitativně regulovaná). Za typickou, byť svým významem relativně drobnou ilustraci zde může sloužit tabulka č. 4 z třetího odstavce této stati, v níž jsme zpracovali indexy údajů z šetření FSÚ o aktivním provozování jednotlivých druhů sportu. V pěti případech ze sedmi jsou maxima dosahována v nejvyšší vzdělanostní kategorii; u kopané a hokeje, tedy našich nejmasovějších sportů, je však maxima dosahováno uprostřed vzdělanostní škály.

Z tohoto hlediska lze tedy říci, že do třetí skupiny aktivit volného času patří ty, které tvoří základ komplexu, jež v zásadě nazýváme **masovou kulturou**.⁸ Právě střední vzdělanostní kategorie jsou svým způsobem pří-
mými adresáty jejich nabídek. Respondenty s nejnižším vzděláním „zasahují“ tyto masové aktivity pouze částečně, poněvadž jejich hlavní proud míří jakoby „nad ně“; tato část populace se v masové nabídce nedokáže dostatečně orientovat a je jí tudíž do jisté míry opomenuta. Naopak respondenti s nejvyšším vzděláním svou aktivní orientací dokáží provádět určitý výběr z této nabídky; část nabídky, odpovídající jejich zájmům, přijímají, zatímco zbytek více či méně vědomě opomíjejí. Znovu ovšem podtrhuji, že v reálné skutečnosti nelze samozřejmě vzdělání takto abstrahovat z celého sociálního komplexu, zejména ne právě na tomto místě od společenské intervence v masové kultuře; interpretaci lze proto pokládat pouze za velmi zjednodušené schéma.

Ať však už pro aktivity třetí skupiny přijmeme první charakteristiku, spojující je s rekreační funkcí volného času, či charakteristiku druhou,

⁷ Používám pojmu „masová kultura“ neadekvátně k socialistickým podmínkám pro nedostatek přiléhavějšího pojmu.

pokoušející se o vysvětlení prostřednictvím jejich masového výskytu, stále zůstává stranou jejich jedna podstatná složka, totiž komplex manuálních činností či „kutilství“. Tyto aktivity lze sotva označit za v plném slova smyslu „rekreační“; stejně tak se nedá dost dobře hovořit ani o jejich příliš masovém výskytu.⁸ Jejich studium je ovšem značně znesnadněno tím, že právě u nich bývají použité definice v empirických výzkumech nejvágnější; často existují dokonce rozpaky, zda některou konkrétní činnost tohoto typu nevyloučit z oblasti volného času vůbec. Zdá se, že pokrok v našich znalostech o těchto aktivitách bude muset začít od jejich pojmového a terminologického upřesňování.

7.

Praktický význam analýzy aktivit volného času z hlediska dosaženého vzdělání respondentů tkví pravděpodobně také v predikčních možnostech. Naše společnost je charakteristická poměrně prudkým vzrůstem úrovně vzdělání i zájmem na dalším zrychlení tohoto tempa. Výsledky sčítání lidu 1970 ukázaly, že za posledních deset let vzrostl v České socialistické republice z úhrnu obyvatelstva obyvatelstva staršího patnácti let podíl těch, kteří dokončili vyšší než základní školní vzdělání, z 18,9 % na 24,1 %, z toho jmenovitě podíl absolventů středních všeobecně vzdělávacích škol z 2,9 % na 3,5 %, středních odborných škol z 6,1 % na 10,2 % a vysokých škol z 2,2 % na 3,5 %.⁹ Za stejné období stoupl také procento vyučených učňů, zapojujících se každý rok nově do národního hospodářství, bezmála o dvě třetiny.¹⁰

Důležitým stimulem pro udržení i zrychlení tohoto vývoje je nesporně současný přechod části učňovského školství na plnoprávnou středoškolskou úroveň, i když se musíme na druhé straně zároveň vyrovnávat s důsledky nepříznivé demografické bilance a z nižšího počtu absolventů devítiletých těchto let usměrňovat pro přímé potřeby národního hospodářství o něco vyšší podíly mládeže, než by tomu bylo za příznivějších okolností.

Lze tedy počítat s tím, že rostoucí úroveň vzdělání v budoucích letech značně ovlivní i způsob využívání volného času. Nebude samozřejmě jediným faktorem; vedle dalších sociálně-demografických činitelů (jako např. měnící se věková struktura populace) bude zde hrát nesporně důležitou roli společenská intervence, která ovšem většinu trendů, naznačovaných rostoucí úrovní vzdělání, bude v zásadě dál urychlovat, v závislosti od míry jejich souhlasu s celospolečenskými zájmy.

Podívejme se na některé nejtypičtější průběhy křivek výskytu několika aktivit volného času z hlediska vzdělání respondentů, jak je zachycuje **graf č. 2:**

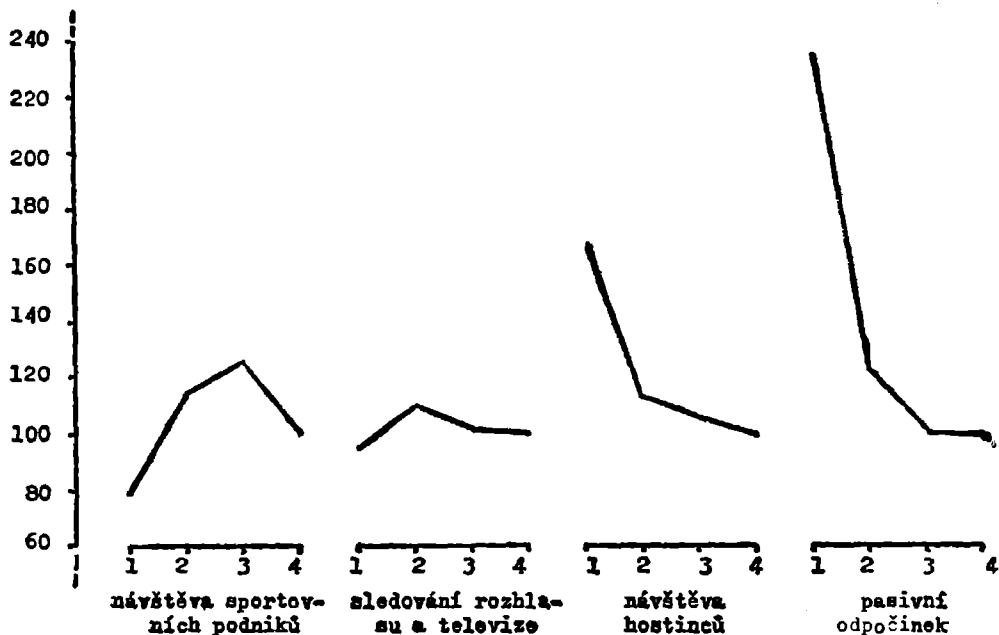
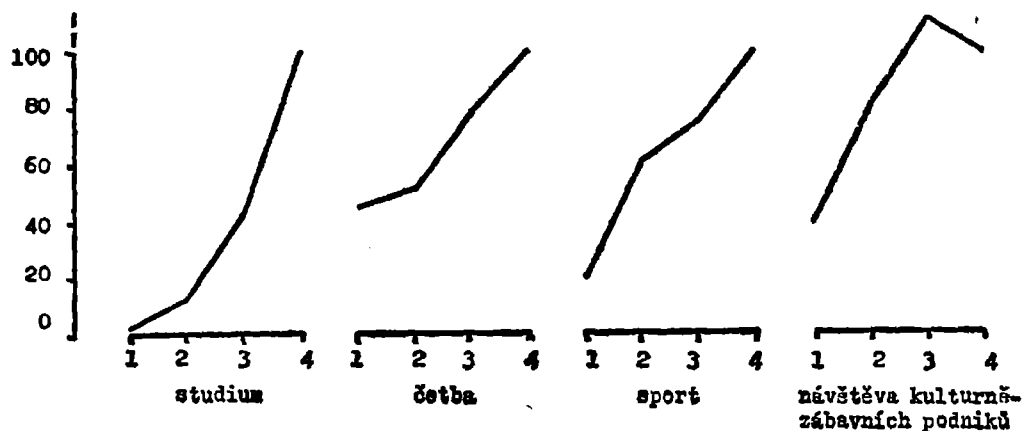
⁸ Ve výzkumu obyvatel slovenských měst zaujalo „kutilství“ co do svého výskytu 10. místo ze sedmácti sledovaných aktivit, zatímco „různé práce mimo zaměstnání“ místo předposlední.

⁹ Citováno podle čas. *Synopsis*, ÚTEIN, Praha, roč. 2, č. 5/1971.

¹⁰ Srv. *Statistická ročenka 1970*, SNTL, Praha, str. 133.

G R A F č. 2:

Čas, věnovaný některým aktivitám za týden, v závislosti na vzdělání.
(Podle "Šetření využití času domácností ČSSR 1967" .)

Svislá osa: Průměrné indexy (100 = index pro vysokoškolsky vzdělané respondenty)

Vodorovná osa: Vzdělanostní kategorie (1 - obecná škola, 2 - devítiletka, 3 - nižší či vyšší odborná škola nebo dvanáctiletka, 4 - vysoká škola)

Pod vlivem rostoucí úrovně vzdělání by se měl bez výjimky rozšířit výskyt všech aktivit volného času, které jsou v této stati zařazeny do první skupiny, tedy těch, jejichž výskyt roste zároveň s rostoucím vzděláním respondentů. Jejich růst by měl být stálý, i když nikoliv stejně rychlý. Na první místo bych znovu kladl sebevzdělávací aktivity, jejichž trend je, jak bylo řečeno, nejprogresivnější; nicméně co do absolutních přírůstků bude asi nejmarkantnější další růst procházek, výletů a vůbec pobytu v přírodě a potom také četby. Výrazně by zřejmě měla také růst sociální participace. Dosavadní nízké absolutní údaje o výskytu aktivního sportu a aktivní kulturně-umělecké činnosti pak asi způsobí, že i přes další zvýšení výskytu těchto aktivit nebude jejich přírůstek příliš přesvědčivý; týká se to především posledně jmenované aktivity. Celkově se dá říci, že z hlediska zvyšující se úrovně vzdělání se dá počítat se stálým růstem všech činností volného času, které rozvíjejí člověka ve směru jeho dalšího sebevzdělávání a kultivovanějšího příjmu kulturních hodnot, ve směru jeho fyzického zdraví a konečně i ve směru jeho sociální participace; v absolutním vyjádření méně už (i když i zde bude zřejmě zaznamenán růst) těch aktivit, které zvyšují bezprostředně tělesnou zdatnost člověka (sport) nebo se projevují v jeho vlastní tvůrčí umělecké tvorbě.

Podle stejné úvahy by měl do budoucna stále klesat výskyt aktivit volného času, zařazených v této stati do druhé skupiny, tedy aktivit pro rozvoj člověka buď disfunkčních nebo těch, které slouží k pouhé obnově jeho fyzických sil. Jak je zřejmé z předešlého výkladu, bude se to týkat zejména pasivního odpočinku; jeho poklesu bude ovšem vedle rostoucí úrovně vzdělání napomáhat i další postupný pokles obecné fyzické namáhavosti veškeré práce, na druhé straně ho však může o něco zpomalit měnící se věková struktura populace.

U aktivit, které jsem v této stati zařadil do třetí skupiny, se dá sice z hlediska růstu vzdělání předpokládat do budoucna mírnější nebo i výraznější vzestup, který však (což považuji za podstatné) by měl mít na rozdíl od aktivit první skupiny **dočasný** charakter. O značně mírném vzestupu — a to ještě spíše v kvalitativním slova smyslu — se dá s největší pravděpodobností uvažovat u sledování hromadných sdělovacích prostředků (viz o tom z poněkud jiného hlediska i graf č. 1) a pak také u už zmíněného komplexu manuálních činností ve volném čase, kde je ovšem současný stav přece jen poněkud nejasný.¹¹ Pro aktivity, které bezprostředně plní rekreační funkci volného času, by měl zřejmě do budoucna platit výraznější růst výskytu a současně s tím i delší trvání jeho „dočastnosti“. Týká se to podle našich výsledků návštěvy kulturně-zábavních podniků a do menší míry návštěvy sportovních podniků a tanečních zábav.

Problémem je zde ovšem konkrétnější odhad dočastnosti růstu výskytu aktiv volného času třetí skupiny, stejně jako konkrétnější odhad míry či rychlosti předpokládaného růstu či poklesu aktivit ostatních; znovu chci

¹¹ J. Dumazedier a s ním i další západní autoři konstatují např. v západních společnostech „explozi“ manuálních aktivit typu „do-it-yourself“. U nás lze zaznamenat jisté oživení manuálních aktivit v souvislosti s rozvojem motorismu, chatařství a chalupnictví.

důrazně podtrhnout, že vzdělání zde působí v sociálním komplexu s ostatními činiteli a že tedy zdaleka nemůže být jedinou determinantou. Hodně by zde mohla napovědět komparace výsledků šetření o využití času domácností z r. 1967, jež jsme použili v této stati, s výsledky budoucího šetření FSÚ na toto téma, které snad budou k dispozici v r. 1976. Na druhé straně však nosnost postupu, který byl uplatněn v této stati, dokazuje do jisté míry skutečnost, že se jeho hlavní predikční odhady v zásadě shodují i s výsledky, k nimž jinou cestou došli v současné době pracovníci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV v Praze ve studii „Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním rozvojem společnosti“.¹²

Павел Пацл

О СООТНОШЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ И СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ

Представленная статья исходит из результатов трех независимых исследовательских работ по свободному времени. Внимание автора сосредоточено на факт, что во всех работах было показано по принципу то же влияние степени образования респондентов на наличие и популярность отдельных видов активности во время досуга. В этом смысле различаются три группы активности. В первую включены такие виды деятельности в свободное время, наличие и популярность которых однозначно увеличиваются с повышающимся образованием; к ним относятся например самообразование, посещение театра и концертов, спорт, прогулки, пребывание в природе или участие в разных самодеятельных кружках. Вторую группу образуют виды деятельности с обратным трендом, т. е. виды активности, наличие и популярность которых уменьшаются с повышающимся образованием респондентов; такими являются напр., пассивный отдых или посещение разных кабачков. К третьей группе относятся виды деятельности, достигающие максимума наличия и популярности в средних категориях шкалы образования; это напр. посещение кино, танец, посещение спортивных состязаний, увлечение смотреть телевизор, слушать радио и ручной труд. Автор полагает, что виды деятельности первой группы можно характеризовать тем, что они исполняют самую важную функцию досуга — они содействуют развитию личности. Вторая группа, наоборот, включает виды деятельности, функция которых состоит только в физическом восстановлении работоспособности (или в видах деятельности, вообще дисфункциональных для человека), тогда как виды активности третьей группы исполняют функцию отдыха и развлечения в часы досуга. Ввиду повышающегося уровня образования в социалистическом обществе, это разделение может иметь известное предикативное значение, хотя автор и подчеркивает, что образование ни в каком случае нельзя считать решающим фактором среди факторов, появляющихся на свободное время.

¹² Srv. např. sv. II., str. 56, ČSAV, Praha 1973.

